

Заболотна Л. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В МЕЖАХ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

ENJOYMENT OF THE RIGHT TO EDUCATION WITHIN THE UNITED NATIONS

Стаття присвячена аналізу та висвітленню основних позицій щодо забезпечення права на освіту в межах Організації Об'єднаних націй. Зазначено, що спільною метою досліджуваних у статті міжнародних актів є забезпечення права на освіту з тим, щоб вона була спрямована на всебічний розвиток людської особистості. У статті наведено перелік заходів, щодо забезпечення права на освіту на основі якого можна дійти висновку, що зусилля Організації Об'єднаних націй направлені на забезпечення права на освіту та викоренення стереотипу «важкодоступності» у всіх країнах і для всіх бажаних, незалежно від віку, майнового стану та будь-яких інших обставин. У статті окреслені плани Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, щодо адекватного забезпечення права на освіту було. Констатовано, що не дивлячись на різноманітність міжнародних актів і позицій щодо забезпечення права на освіту в межах ООН всі вони зводяться до наступних вимог: достатності закладів освіти; наявності програм, відповідних вимогам освітнього процесу; доступність (недискримінація, фізична доступність, фінансова доступність); прийнятність; адаптованість під отримувача освіти. Виявлено, що забезпечення права на освіту є передумовою формування «гідності людини», а поняття «гідність» та його захист у межах забезпечення права на освіту тісно пов'язано з поняттям «вільного суспільства», під яким слід розуміти «правове суспільство» в якому забезпечення права на освіту може буде «спрямована на всебічний розвиток людської особистості». Встановлено, що забезпечення права на освіту означає: повага до права; захист права та заборона втручання у право; виконання (створення умов для здійснення права індивідуумами). У результаті опрацьованих джерел, у статті наведено перелік чинників, що характеризують забезпечення права на освіту в межах ООН.

Ключові слова: право на освіту, права дитини, конвенція, декларація, Організації Об'єднаних націй.

The article is dedicated to the analysis and elucidation of the main positions regarding the provision of the right to education within the United Nations. It is noted that the shared goal of the international instruments examined in the article is to ensure the right to education in a manner that promotes comprehensive human development. The article presents a list of measures for ensuring the right to education, based on which it can be concluded that the efforts of the United Nations are directed towards ensuring the right to education and eradicating the stereotype of "inaccessibility" in all countries and for all individuals, regardless of age, socioeconomic status, and any other circumstances. The article outlines the plans of the United Nations concerning education, science, and culture, with the adequate provision of the right to education. It is noted that despite the diversity of international instruments and positions on ensuring the right to education within the UN, they all boil down to the following requirements: sufficiency of educational institutions; the presence of programs aligned with the requirements of the educational process; accessibility (non-discrimination, physical accessibility, financial accessibility); acceptability; adaptability to the educational recipient. It is revealed that ensuring the right to education is a precondition for the formation of "human dignity," and the concept of "dignity" and its protection within the framework of ensuring the right to education is closely linked to the notion of a "free society," which should be understood as a "legal society" in which the provision of the right to education can be "geared towards the comprehensive development of the human personality." It is established that ensuring the right to education signifies: respect for the right; protection of the right and prohibition of interference with the right; facilitation (creation of conditions for individuals to exercise the right). As a result of the analyzed sources, the article provides a list of factors characterizing the provision of the right to education within the United Nations.

Key words: right to education, children's rights, convention, declaration, United Nations.

Постановка проблеми. У преамбулі статуту ООН наголошено, що з метою затвердження віри в основні права людини, гідність і цінність людської особистості, рівноправність, толерант-

ність тощо виникає необхідність створення умов, при яких будуть дотримуватися справедливості і повага до зобов'язань держави перед людиною. В зазначеному контексті в межах Органі-

зації Об'єднаних Націй неодноразово наголошувалося, що належне забезпечення права на освіту є рушійною силою еволюції людства, відповідно, кожна країна намагається слідувати встановленими нею орієнтирами, що направлені на основні цінності, які визнані пріоритетними. Цілі і напрями розвитку у сфері забезпечення права на освіту в межах міжнародної спільноти перебувають в постійному русі з метою вдосконалення, що потребує від кожної країни значних зусиль в галузі вдосконалення забезпечення освіти. Таким чином, дослідження забезпечення права на освіту міжнародній площині вбачається не обхідним, окрема з огляду на орієнтацію нашої країни на досягнення міжнародного рівня щодо забезпечення права на освіту.

Стан дослідження. Загальні питання забезпечення освіти в контексті міжнародного права досліджували такі іноземні дослідники як: J. Richards, M. Harris, F. Volio, B. Praneviciene, M. Scott, J. Lupart, E. Milne, A. Puraite, D. Law, M. O'boyle, C. Warbrick, J. Donnelly тощо. Окремі аспекти вказаного питання висвітлені у наукових працях українських вчених, таких як: С.В. Ківалов, Т.С. Ківалова, К.В. Громенко, Т.О. Анцупова, М.М. Гнатовський, О.А. Павлюх, О.О. Гріненко, О.В. Задорожний тощо. Водночас, не зважаючи на різноманітність досліджень в галузі права на освіту, питання сучасних тенденцій забезпечення права на освіту межах Організації Об'єднаних націй залишається не достатньо висвітленим в національних джерелах. Нормативно-правову основу становлять такі міжнародні акти як Загальна декларація прав людини (1948), Конституція ЮНЕСКО (Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ООН, Міжнародна угода про утворення Університету Миру та Статут Університету Миру, Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти (1960), Рекомендації МОП/ЮНЕСКО щодо становища вчителів (1966); Рекомендації МОТ/ЮНЕСКО про статус викладацьких кадрів закладів вищої освіти (1977), Рекомендації про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співпраці й миру, виховання в дусі пошани прав людини й основних свобод (1974); Рекомендація про розвиток освіти дорослих (1976) тощо.

Метою статті є висвітлення основного змісту та засад забезпечення права освіти у межах правових стандартів Організації Об'єднаних Націй, тим самим окреслити феномен освіти в універсальному міжнародному законодавстві.

Виклад матеріалу. Вважається, що ще Французька та Американська революції утвердили концепцію освіти як найважливішого завдання держави та як засобу просвіти громадян і втілення демократичних ідеалів [1]. Сьогодні, актуалізується право на забезпечення права на освіту, де державу, сприймають «головним провайдером освіти», адже повинна передбачати виділення значних бюджетних ресурсів на систему освіти, а також її регулювання в інтересах як її ефективності так і справедливості на можливість її отримання [2, с. 19]. Саме в контексті ідеї «кожна людина має право на освіту» (стаття 26 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році) [3] фактично визнається, що освіта є безперервним процесом, який триває все життя людини, а отже забезпечення права на освіту буде вдосконалюватися і надалі. Варто погодитися з висновками іноземних дослідників з приводу того, що освіта сприймається у сьому світі як така, що має «настільки важливе значення для життя людини, що вона розглядалася як існуюче від народження природне право» [4] або навіть таке «що перевершує позитивне (або писане) право» [5].

Стан та зміст забезпечення права на освіту та основні цілі даного права на ґрунті дотримання прав і свобод людини можливо дослідити лише шляхом ретельного вивчення та аналізу правових документів розроблених такими міжнародними організаціями, як Організація Об'єднаних Націй та Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, а також змісту міжнародних договорів. Відповідно до частини першої статті першої Конституції ЮНЕСКО (Статуту Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) мета створення даної Організації – це сприяння миру та безпеці шляхом сприяння співпраці між націями через освіту. Конституція (або Статут) Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (надалі – Конституція ООН) є важливим документом, покликаним, серед іншого сприяти вирішенню проблем, пов'язаних з правом

на освіту [6]. Слід зазначити, що Генеральна Асамблея ООН винесла Резолюцію, що була прийнята Радою з прав людини (17/3 Право на освіту: подальші дії у зв'язку з резолюцією 8/4 Ради з прав людини) в якій йдеться про те, що Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, з метою адекватного забезпечення права на освіту було зауважено на наступному: необхідність досягнути цілей намічених в ініціативі «Освіта для всіх»; вирішити проблеми економічної і соціальної нерівності при здобутті освіти (маються на увазі такі фактори як дохід сім'ї, стать, місцезнаходження, етнічне походження, мова та інвалідність тощо); забезпечення адекватного правового захисту права на освіту; викорінення різноманітних форм нерівності та дискримінації в сфері освіти шляхом здійснення комплексних стратегій; забезпечення виділення достатніх коштів, у тому числі шляхом визначення та здійснення новаторських механізмів фінансування; забезпечення підтримки національних механізмів, які сприяють здійсненню права на освіту, таких як національні правозахисні установи [2, с. 34]. Наведені заходи Організації Об'єднаних Націй, сформульовані в рамках спеціальних процедур і рекомендацій, а саме: забезпечення права на освіту шляхом моніторингу освітнього процесу; врахування гендерної перспективи в усіх стратегіях і програмах, що стосуються освіти, з метою ліквідації гендерних диспропорцій на всіх рівнях освіти; надання технічної допомоги в галузі права на освіту [7]. Можна зробити висновок, що міжнародні зусилля направлені на досягнення цілей забезпечення права на освіту для всіх бажаючих незалежно від будь-яких обставин, та направлені на подолання стереотипу «важкодоступності» освіти у всьому світі.

У Міжнародному пакті «Про економічні, соціальні та культурні права» прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року (МПЕСКП) (надалі – Пакт) передбачено, насамперед, міжнародний захист на світовому рівні індивідуальних, але не колективних прав і свобод людини. Відповідно, держави-учасниці Пакту погоджуються, що освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між

усіма націями, расами, етнічними та релігійними групами [8]. Це означає, що право на освіту фактично надає можливість людині відчувати себе бути корисною у суспільстві і одночасно таке право сприяє миру, адже відомо, що освічена людина толерантна до інших.

Відповідно до статті 13 Пакту забезпечення права на освіту передбачає вжиття заходів щодо:

- безоплатності обов'язкової початкової освіти;
- доступності і відкритості середньої освіти в різних формах, включаючи професійно-технічну освіту (включаючи заходи поступового запровадження безплатної такої освіти);
- доступності вищої освіти для всіх на основі здібностей кожного і, зокрема, поступового запровадження безплатної вищої освіти;
- заохочення до навчання тих, хто не проходив чи не закінчив повного курсу початкової освіти;
- встановлення задовільної системи стипендій;
- поліпшення матеріальних умов викладацького персоналу [9].

На підставі вищезазначеного, можна стверджувати, що цілі і принципи які зазначені у статті 13 Пакту відображають основні постулати Загальної декларації прав людини, розширюючи зміст останньої. Так, у статті 13 Пакту використовуються такі дефініції щодо права на освіту: «учасники вільного суспільства», «гідність», «етнічні групи». Якщо у Європейській конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» (1950), Декларації «Про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки чи покарання» (1975), Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінку чи покаранню», Загальної декларації прав людини (1948), Міжнародного пакту «Про громадянські та політичні права» (1966), Конвенції ООН «Проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання» (1984) термін «гідність» однаково застосовується в якості характеристики, що є невід'ємна від людини та належна людині від народження, не дивлячись на вік, мову, походження, стать, род занять, громадянство людини тощо. Тоді як у частині першій статті 13 Пакту зазначено, що «освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток

людської особи та усвідомлення її гідності». Тобто, можна вважати, що забезпечення права на освіту є передумовою формування «гідності людини». Надалі, у контексті статті 13 Пакту «виховання гідності» через освіту повинно «дозволити всім людям ефективно приймати участь у житті «вільного суспільства», бути його гідним учасником та сприяти розумінню між «етнічними групами суспільства».

Роз'яснення термінів «гідність» і «вільне суспільство» в наведеному вище переліку міжнародних документів не передбачено, це пов'язано передусім з тим, що ці терміни підпадають під філософсько-правову доктрину, що перебуває у постійному розвитку (ручі), а отже закріплення її змісту в певній дефініції міжнародного права стало на заваді для правозастосування (наприклад в рішеннях Європейського суду з прав людини). Таким чином цінність «гідності» людини у міжнародному праві полягає: – у тому, що особистість вже існує в просторі і часі як самостійна одиниця що має свої цілі, свої недоторкані права і свободи в соціумі [10, с. 43]; – цінність людини для інших людей, для суспільства незалежно від її соціального стану, професії, національності [11, с. 60]; – оціночно-емоційне ставлення особи до себе [12, с. 129]; – ставлення до особи як до особистості, яка має чітко виражену індивідуальність, чіткий життєвий план, сформовані погляди на життя, власну систему цінностей, здійснює зважений, самостійний вибір [13, с. 211]; – рівень відповідальності перед іншою людиною та суспільством за власну поведінку, дії, що виконує функцію джерела самовдосконалення особистості [14, с. 73]. Зрозуміло, що про додержання людської гідності та її захист у межах забезпечення права на освіту є сенс говорити лише в межах «вільного суспільства», адже тільки у вільному (мається на увазі правовому) суспільстві освіта буде «спрямована на всебічний розвиток людської особистості» у сенсі пункту 26 статті 2 Загальної декларації прав людини та статті 13 Пакту.

Досліджуючи позиції щодо забезпечення права на освіту в межах ООН, дослідники визначають також, що таке право є «потужним інструментом, за допомогою якого не тільки діти, а й дорослі можуть вибратися зі злиднів і повною мірою брати участь у житті вільного суспільства» [15] Приналежно, для цього

забезпечення права на освіту повинно бути націлено на «повний розвиток особистості» (стаття 26 (2) Загальної декларації прав людини, стаття 26(2) Міжнародного пакту про економічні, соціальні, культурні права).

Доречним буде нагадати, що після прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Пакту, та інших міжнародних угод, були уточнені цілі, на які повинно бути направлено забезпечення права на освіту, відповідно, держави повинні виконати все, для досягнення такого забезпечення (наприклад: Всесвітня декларація про освіту для всіх (стаття 1), Конвенція про права дитини (пункт 29 статті 1), Віденська декларація та Програма дій, План дій на десятиліття освіти в галузі прав людини ООН (пункт 13) тощо). Так, у частині 1 статті 3 Статуту ООН, держави-члени зобов'язані: здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні проблем у тому числі і належних до забезпечення права на освіту; надавати рекомендації та ініціювати дослідження у сфері забезпечення права на освіту (відповідно до пункту «b» частини 1 статті 13 Статуту ООН, Генеральної асамблеї ООН (далі – ГА ООН) [16]. Варто зазначити, що ООН має відповідні повноваження, закріплені на договірному рівні щодо здійснення досліджень, надавати відповідні доповіді з у сфері освіти та відповідні рекомендації до ГА ООН, держав ООН та її спеціалізованих інституцій. Окрім того, відповідно до положень пунктів «b» та «c» статті 55 Статуту ООН дана організація має сприяти міжнародному культурному та освітньому співробітництву, загальній повазі та дотриманню прав і людини. Окрім того, у відповідності до статті 57 Статуту ООН передбачено можливість утворення спеціалізованих установ, зокрема й у сфері забезпечення права на освіту. Саме ЮНЕСКО, як провідна установа системи ООН, покликана: впроваджувати новачі щодо розвитку у сфері освіти; поширювати культуру щодо доступності освітньої діяльності; пропонувати методи освіти, що найбільше підходять для підготовки дітей в певній країні та в усьому світі (пункт «b» частини 1 ст. 1 Статуту ЮНЕСКО). Відповідно, з метою забезпечення права на освіту держави-члени зобов'язані надавати ЮНЕСКО у порядку, встановленому Генеральною конференцією доповідей щодо: вдосконалення внутрішнього

законодавства; прийняття відповідних положень, інструкцій, актів; надання статистичних даних; звітів щодо виконання конвенцій, схвалених під егідою ЮНЕСКО (ст. 8 Статуту ЮНЕСКО) [1]. З цією ж метою утворено консультативні комісії (частина 2 статті 7 Статуту ЮНЕСКО) [6]. Зазначене надає можливість констатувати, що приписи Статуту ЮНЕСКО направлені на вирішення (прямо та опосередковано) проблеми щодо забезпечення права на освіту з метою його приведення як мінімум на рівень основного природного права в усьому світі.

Необхідно зазначити, що забезпечення право на освіту відтворює пункт 18 статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП), що стосується свободи дотримання власних переконань та віросповідання при здобутті освіти або викладання, що не може бути порушено навіть під час воєнного стану (відповідно до пункту 18 статті 1; пункту 4 статті 2 та статті 18 МПГПП) [17].

Висновки. На підставі вищезазначеного можна стверджувати, що держави, які ратифікують договори ООН, юридично зобов'язані забезпечувати їх відповідність у системі внутрішнього права держав. Забезпечувати право на освіту означає поважати (заборона втручатися у здійснення цього права), захищати (вимагає, щоб держава розумно перешкоджала втручанням інших суб'єктів у здійснення цього права), виконувати (зобов'язує державу активно вживати заходів щодо створення умов, необхідних для повного здійснення індивідуумами цього права). Забезпечення права на освіту підпадає під категорію економічних, соціальних та культурних прав, що на сьогодні вимагає від України поступового здійснення цього права, що означає вживати заходів у напрямку повної реалізації права на освіту, використовуючи максимум наявних ресурсів.

Приналежно, забезпечення права на освіту в межах організації ООН ґрунтується на: 1) Конвенції по боротьбі з дискримінацією в області освіти (1960) – стосовно забезпечення права на доступність та рівність умов в отриманні освіти та права на якісну освіту; 2) Конвенції «Про права дитини» – питання інклюзивної освіти; доступності освіти для всіх дітей; вживання заходів до безплатної освіти та надання фінансової допомоги; 3) Міжнародному пакті про економічні,

соціальні і культурні права – питання сприяння доступу до професійно-технічної та середньої освіти; 4) Міжнародний пакт про культурні права – щодо ліквідація дискримінації; 5) Конвенції ООН «Про права інвалідів» і Факультативний протокол до неї – щодо забезпечення індивідуальних потреб та необхідної підтримки для полегшення ефективного навчання інвалідів; 6) Міжнародної конвенції «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» – питання боротьби з упередженнями, які ведуть до расової дискримінації; 7) Конвенції «Про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок» – ліквідація стереотипної концепції ролі чоловіків і жінок та дискримінації жінок по відношенню до доступу до освіти; 8) Конвенції «Про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя у незалежних країнах» – право на навчання у відповідності з культурними особливостями корінних народів; 9) Міжнародної конвенції про захист прав усіх працюючих мігрантів і членів їх сімей – стосовно сприяння навчанню дітей працюючих мігрантів; 10) Конвенції «Про охорону та заохочення різноманітності форм культурного самовираження» – забезпечення права на навчання для осіб, які належать до мовних меншин, тощо.

У результаті опрацьованих джерел, можливо констатувати, що не дивлячись на різноманітність міжнародних актів і позицій щодо права на освіту в межах ООН її забезпечення у державах-учасницях характеризується наступними чинниками:

– достатність закладів, програм, відповідність вимогам освітнього процесу (наприклад, захисту від негоди, санітарно-технічних засобів, безпечної питної води, підготовлених вчителів, що отримують конкурентоспроможну в середині країни заробітну плату, навчальних матеріалів, бібліотека, комп'ютерне обладнання, інформаційні технології тощо);

– доступність (навчальні заклади та програми мають бути доступними для всіх, без будь-якої дискримінації, в межах юрисдикції держави-учасниці). Доступність має три пересічні аспекти: а) недискримінація – забезпечення освіти для всіх та особливо для найбільш уразливих груп населення; б) фізична доступність (освіта повинна здійснюватися у зручній фізичній доступності із урахуванням віку та/або фізич-

них особливостей людини, а також можливість отримання освіти з допомогою дистанційного отримання освіти); в) фінансова доступність (стосується середньої-спеціальної та вищої освіти, оскільки початкова освіта повинна бути безкоштовною);

– прийнятність (наприклад, з моральної точки зору, очікуваної якості для батьків тощо);

– адаптованість під отримувача освіти (мається на увазі адаптація до потреб суспільства, що можуть змінюватися у часі, а також до соціальних і культурних меншинств тощо).

При цьому, у всіх випадках, направленість на забезпечення права на освіту має за орієнтуватися на інтереси здобувача освіти, його потреби та побажання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. F. Volio. The child's right to education: a survey, in 19, 22 (G.Mialaret ed., 1979).
2. Law D. J. Harris, M. O'boyle, Warbrick C. Of the european convention on human rights. 1995. 540 p.
3. Загальна декларація прав людини прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році: Міжнародний документ від 10.12.1948 № 93. Ст. 89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015
4. Walsh B. Those provisions of the Constitution of Ireland dealing with family and educational issues are based on natural law concepts: *Existence and Meaning of Fundamental Rights in the Field of Education in Ireland*, 1981. 319 p.
5. Donnelly, J. Universal Human Rights in Theory and Practice. 2d ed. Ithaca, New York: Cornell University Press, 2003. 290 p.
6. Конституції ЮНЕСКО (Статуту Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text
7. The right to education : follow-up to Human Rights Council resolution 8/4 : resolution. *Human Rights Council*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/706680?ln=fr>
8. Скринька Д. В. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / ред. Л. В. Губерський. Київ : Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
10. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 113 с.
11. Усов Д. Сучасна філософія свободи: контрактуалістичний вимір. *Філософський альманах*. 2016. Вип. 9–10 (157–158). С. 59–70
12. Юровська Г. Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 5. С. 110–130.
13. Гришук О. Людська гідність у праві: філософські проблеми. Львів : *Львівський державний університет внутрішніх справ*, 2007. 428 с.
14. Оніщенко Н. Свобода, гідність та рівність людини крізь європейський фокус. *Матеріали міжнародного науково-практичного семінару присвяченого пам'яті Л. Юзькова*, 2018. С. 72–74.
15. Frequently Asked Questions on Economic, Social and Cultural Rights. Fact Sheet No. 33. 48 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/FactSheet33en.pdf>
16. Статут ООН. Видавництво Департаменту громадської інформації ООН. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
17. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: [rada.gov.ua https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043](https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043)